

Karolina Czerwiec

ORCID: 0000-0002-3774-6901

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Magdalena Leżucha

ORCID: 0000-0002-5548-559X

Państwowa Akademia Nauk Stosowanych im. ks. Bronisława Markiewicza w Jarosławiu

Reprezentacje tożsamości płciowej a cele zrównoważonego rozwoju

Abstract

Karolina Czerwiec, Magdalena Leżucha, *Reprezentacje tożsamości płciowej a cele zrównoważonego rozwoju* [Representations of gender identity and the sustainable development goals]. *Kultura – Społeczeństwo – Edukacja* nr 2(26) 2024, Poznań 2024, pp. 231–252, Adam Mickiewicz University Press. ISSN (Online) 2719-2717, ISSN (Print) 2300-0422. <https://doi.org/10.14746/kse.2024.26.2.13>

Identity, knowledge and personal predispositions generate the perception of gender identity and the ability to raise this issue in a social context. This includes interpersonal factors, institutional policies, and legal regulations regarding diversity and equality. Behavior deemed deviant from the norm may be pathologized by medicine, punished by the law or by people who perceive it as a threat that disrupts the normative order.

The aim of the article was to characterize the assumptions of the 2030 Agenda in the context of its references to human gender identity in various dimensions. The analysis focused in particular on those of the 17 Sustainable Development Goals that concern gender equality, inequality, justice and good quality of life, health and education.

It has been shown that the assumptions of the 2030 Agenda concern the creation of living conditions in which everyone will be able to develop without the feeling of fear and the threat of violence. However, there are few direct references to gender identity. It should therefore be assumed that the inclusion of gender equality goals in the document also covers aspects related to gender identity. Therefore, only joint actions of governments and non-governmental organizations in the implementation of the goals and tasks of the 2030 Agenda will contribute to sustainable social development and improvement of the situation of all people in various spheres of life, including those related to the representation of gender identity.

Keywords

gender identity; sustainable development; Agenda 2030; law; society; education

Wstęp

Płeć biologiczna (*sex*) dotyczy budowy i funkcjonowania narządów płciowych. Płeć kulturową (*gender*) przyjęto w celu zdefiniowania procesów psychofizjologicznych związanych z tożsamością i rolą społeczną, identyfikacji siebie jako mężczyzny lub kobiety, co można oprzeć na statusie prawnym, interakcjach społecznych, doświadczeniach osobistych. Pod względem koncepcyjnym *sex* jest zdeterminowany biologicznie, a *gender* kulturowo. Aspekty fizycznego rozwoju, choć ściśle związane z płcią, niekoniecznie są jedynym determinantem definiowania płci. U większości osób tożsamość płciowa i rola płciowa są spójne. W przypadkach, w których istnieje rozbieżność między *sex* a *gender*, empatia jest niezbędna, by sprzyjać opartej na zrozumieniu relacji między ludźmi.

Od urodzenia człowiek rozwija koncepcję siebie odpowiadającą jego związkowi ze środowiskiem. Poczucie tożsamości zaczyna się od zinternalizowanych reprezentacji oczekiwań innych co do tego, jak ma myśleć i zachowywać się pod względem płciowym. Tożsamość reprezentuje konstrukt, syntezę dokonaną przez daną osobę na podstawie tego, kim była, kim jest (rzeczywiste Ja) i kim będzie lub pragnie się stać (oczekiwane Ja) (Tremblay i Turcotte, 2005). Częścią tożsamości jest włączenie ról płciowych, które niejako są arbitralnie narzucane z zewnątrz i definiowane przez stereotypy i normy (Pleck, 1975).

Przypisanie płci odnosi się do zaklasyfikowania noworodka do płci męskiej lub żeńskiej. Większość ludzi, tzw. cisplciowych, jest zadowolona z płci, do której została przypisana po urodzeniu. Istnieją jednak osoby tzw. transpłciowe, które utożsamiają się z płcią inną niż ta, którą im przypisano (O'Keefe, 2016). W badaniach dotyczących dysforii płciowej (GD)¹ stwierdzono, że mniej niż 1 : 10 000 mężczyzn i 1 : 30 000 kobiet doświadcza GD, ale takie szacunki są bardzo zróżnicowane. GD wiąże się ze zwiększoną częstością występowania współistniejących chorób psychopatologicznych, zwłaszcza zaburzeń nastroju, zaburzeń lękowych i samobójstw (Zucker i in., 2016). Zjawisko nienormatywności tożsamości płciowej jest widoczne w społeczeństwie, ale wciąż mało wiadomo o stanie zdrowia psychicznego osób z niezgodnością płci, przy czym w ostatnich latach wykazano wśród tej grupy tylko nieco większy poziom depresji i lęku w stosunku do średniej populacyjnej – u osób transpłciowych otrzymujących wsparcie odnotowano minimalny wzrost lęku i niższy wskaźnik internalizacji psychopatologii w przeciwieństwie do sytuacji tych osób w poprzednich latach. Mimo to nadal doświadczają one

¹ Uczucie dyskomfortu mogące wystąpić u osób, których tożsamość płciowa różni się od płci przypisanej przy urodzeniu lub od fizycznych cech płciowych (Zucker i in., 2016).

stosunkowo wysokiego wskaźnika wiktyimizacji lub codziennych mikroagresji, szczególnie jeśli otoczenie wie o ich nienormatywnej tożsamości płciowej (Olson i in., 2016). Transpłciowość stanowi jeden z trudniejszych problemów medycyny z uwagi na długą i skomplikowaną diagnozę, zagubienie rodzin w poszukiwaniu pomocy lekarskiej i wspieraniu najbliższej osoby we właściwym funkcjonowaniu w społeczeństwie (Dynarski i in., 2016). Dlatego też celem artykułu jest scharakteryzowanie założeń Agendy 2030 w kontekście jej odniesień do tożsamości płciowej człowieka w różnych wymiarach.

Tożsamość płciowa człowieka w przepisach prawnych

Prawa człowieka mają potencjał, by z ich pomocą osiągnąć sprawiedliwość społeczną i urzeczywistnić ludzką godność; często brak im jednak wymiaru kulturowego i politycznego. Mimo to zwraca się uwagę na ideę praw człowieka dotyczących szacunku i równości oraz konstruuje postulaty o wsparcie w tym zakresie przez rządy państw i międzynarodowe organizacje pozarządowe (Chua, 2015). Prawa człowieka działają zazwyczaj w modelu opartym na statusie. Osoby są chronione ze względu na szczególne cechy, np. rasę, wiek, niepełnosprawność. Aby móc korzystać z praw wynikających ze statusu, należy udowodnić przynależność do danej grupy. Niektóre z nich muszą jednak stać się najpierw zrozumiałe dla świata kultywującego przyjętą normatywność. W przypadku osób, których tożsamość nie podlega kontestacji, uznanie członkostwa nie jest kontrowersyjne. Ale w niejednoznacznych przypadkach występują trudności ze zrozumieniem narracji o tożsamości, co może wykraczać poza obowiązujące normy prawne. Skoncentrowany na tożsamości charakter praw człowieka ma szczególne znaczenie dla płci. Choć zasada równości płci jest zapisana w prawie międzynarodowym i wynika z głównych traktatów Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ), to jej ochrona często opiera się wyłącznie na esencjalistycznym podejściu. Istniejące standardy praw człowieka gwarantują równość płci mężczyznom i kobietom. Prawa człowieka mogą gwarantować uznanie osób odtwarzających oczekiwane paradygmaty płci, ale ich użyteczność jest mniejsza, gdy pojawiają się bardziej złożone, nienormatywne tożsamości. Pamiętając o tych ograniczeniach, podmioty działające na rzecz praw człowieka przyjęły szerszą, bardziej włączającą terminologię odnoszącą się do tożsamości płciowej. Jest ona stosowana w międzynarodowych i regionalnych dyskursach. Choć termin ten nie pojawia się wyraźnie w wielu traktatach, został przyjęty przez kluczowe podmioty, np. niektóre agencje ONZ. Pomimo krytyki istniejących ram praw człowieka nie zaproponowano żadnej spójnej alternatywy.

Niejasne odniesienia do ekspresji i autonomii płciowej są niewystarczającą odpowiedzią na złożone dylematy prawne i społeczne związane z warunkami uznania i inkluzji. Prawa człowieka niewątpliwie budzą obawy, jeśli chodzi o rzecznictwo osób o nienormatywnej tożsamości płciowej, ale są skutecznym narzędziem promowania i rozszerzania równości (Dunne, 2018).

Zasady Yogyakarta² opracowane przez międzynarodową grupę ekspertów w zakresie praw seksualnych i płciowych odnoszą się do standardów międzynarodowych praw człowieka i ich stosowania w odniesieniu do problematyki orientacji seksualnych i tożsamości płciowych (Remin, 2009). Zawierają wyjaśnienia dla terminów *sex* i *gender*, dzięki którym możliwe jest zrozumienie definicji tożsamości płciowej jako głęboko odczuwanego przez każdą osobę wewnętrznego i indywidualnego doświadczenia płci, które może, ale nie musi odpowiadać płci przypisanej w chwili urodzenia. Może obejmować modyfikacje wyglądu lub funkcji ciała za pomocą środków medycznych lub innych oraz odmienne wyrażenia płci, w tym ubiór, mowę i maniery (McGill, 2014). Artykuł 8 Europejskiej konwencji praw człowieka stwierdza, iż każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego, mieszkania i korespondencji. Rada Europy odegrała szczególną rolę w przemianach prawnych. Zarówno Rzecznik Praw Obywatelskich, jak i Zgromadzenie Parlamentarne konsekwentnie promują afirmację tożsamości płciowych. Ich zalecenia często stanowią punkt wyjścia dla krajowych debat politycznych. Na poziomie międzynarodowym – w ramach ONZ i regionalnych ram praw człowieka – pojawia się konsensus wzmacniany przez krajowe regulacje prawne dotyczące statusu płci. Niejasne jest jednak, w jaki sposób mogą wpływać na procesy, za pomocą których osoby o nienormatywnej tożsamości płciowej uzyskują formalne uznanie (Dunne, 2018).

Ustawodawstwo, które chroni prawa osób o nienormatywnej tożsamości płciowej, obejmuje w skali światowej ustawy o prawach człowieka, uznawaniu płci czy równości. Ustawy o prawach człowieka stanowią, że każdy ma prawo do poszanowania swojego życia prywatnego i rodzinnego oraz wolności, w tym wyrażania płci. Podkreślają, że zakazana jest dyskryminacja z jakiegokolwiek przyczyny. Można argumentować, że zmuszanie osoby do wyrażania płci, z którą się nie identyfikuje, narusza jej prawa człowieka. Ustawa o uznawaniu płci pozwala na skorygowanie oryginalnego aktu urodzenia, aby pasował do odczuwanej płci. Ustawa o równości zapewnia prawną ochronę przed dyskryminacją dla wszystkich w ramach określo-

² Dokument zawiera zapisy dotyczące praw człowieka, w tym problematykę tożsamości płciowej; opracowany w Yogyakarta w Indonezji w 2006 roku na podstawie wyników międzynarodowego spotkania przedstawicieli organizacji praw człowieka. Dodatkowe zapisy znalazły się w *Zasadach Yogyakarta plus 10* z 2017 roku.

nych cech chronionych (jedną z nich jest korekta płci). Ten akt chroniłby każdego, kto zdecydowałby się żyć zgodnie z płcią inną niż ta określona przy urodzeniu. Istotne kwestie dotyczą tego, że każdy ma prawo do: własnej tożsamości, swobodnego wyrażania poglądów we wszystkich sprawach, wolności wypowiedzi, ale też ponoszenia odpowiedzialności za swoje działania. Rządy muszą zrobić wszystko, aby chronić te osoby przed wszelkimi formami przemocy, znęcania się, zaniedbania i złego traktowania. Trudność polega na przekonaniu społecznym, że w najlepszym interesie człowieka jest życie zgodnie z płcią przypisaną mu przy urodzeniu. Oznacza to, że w przypadku wielu osób o nienormatywnej tożsamości płciowej ich głos dotyczący płci niekoniecznie musi zostać wysłuchany (Bowskill, 2017; Lathrop i in., 2013).

Dokumenty identyfikacyjne odzwierciedlające tożsamość osoby o nienormatywnej tożsamości płciowej zapewniają jej oficjalne uznanie. Mogą mieć kluczowe znaczenie dla jej bezpieczeństwa społecznego i prawnego oraz niwelować ryzyko jej dyskryminacji. Często zmiana nazwiska i oznaczenia płci w identyfikatorach jest pierwszym krokiem do poprawnej weryfikacji płci i poprawy jakości życia (Mottet, 2013). Celem jest równość wszystkich ludzi w zakresie respektowania ich praw obywatelskich oraz zrównoważenie między wysiłkami ustawodawczymi, reprezentacją społeczną i rzecznictwem osób o nienormatywnej tożsamości płciowej (Spade, 2006). Aby promować prawdziwą równość, nie można skupiać się wyłącznie na eliminowaniu dyskryminacji. Powinny także istnieć struktury pozwalające grupom znajdującym się w niekorzystnej sytuacji, pomimo ich doświadczenia z przeszłymi uprzedzeniami, w pełni uczestniczyć we współczesnych prawach i możliwościach rozwoju (Dunne, 2018). Zrozumienie nierówności oznacza uwzględnienie wszystkich ich przyczyn, np. rodziny, sieci społecznych, tożsamości, osobowości, przekonań normatywnych i innych kontekstów społecznych, kulturowych i ekonomicznych (Jindra, 2014).

Tożsamość płciowa człowieka w społecznych reprezentacjach

Tożsamość umożliwia szybkie i zdecydowane kodowanie informacji, ich interpretację, a następnie podejmowanie działań w nowych sytuacjach. To podstawa pełnienia określonej roli – zawiera wzorce potrzebne do kierowania zachowaniami. W tym aspekcie socjalizacja polega na uczeniu się zasad uczestniczenia w grupach społecznych, z którymi dana osoba wymienia doświadczenia oraz w ramach których internalizuje normy i wzorce zachowań tych grup (Mandrysz, 2003). Proces odkrywania i rozwiązywania problemów socjokulturowych jest złożony, gdy

czyjaś tożsamość jest stygmatyzowana i uciskana (Ferguson, 2007). Wielokulturowe teorie rozwoju tożsamości rozszerzyły kwestię rozwoju osobistej tożsamości z „Kim jestem?” na „Kim jestem i kim jestem względem innych?”. Skupiły się na tym, że kultura to potężna zmienna wpływająca na to, w jaki sposób ludzie myślą, podejmują decyzje, zachowują się i definiują wydarzenia. Początkowo teorie tożsamości wielokulturowej badały rozwój tożsamości rasowej i etnicznej. Przez lata modele tożsamości rasowej służyły jako podstawa dla modeli rozwoju tożsamości związanych z tożsamością płciową, a także tożsamości klasy społecznej (Downing i Roush, 1985; Ferguson, 2007; Lui i in., 2004; Sue i Sue, 2003).

W kulturze zachodniej występują tzw. pryzmaty płciowe: polaryzacja płciowa (dychotomia); androcentryzm (dominacja płci męskiej nad żeńską stanowiąca wyznacznik normatywnych standardów postępowania obu płci); esencjalizm biologiczny (sankcjonujący i racjonalizujący dwa poprzednie czynniki poprzez opieranie się na czysto biologicznym podejściu do płciowości). Duże znaczenie ma także wspomniany wyżej proces socjalizacji mający wpływ na kształtowanie określonej tożsamości płciowej (Grzejszczak i Krzywdzińska, 2013). Na początku XX wieku psychologowie wskazywali, że uprzedzenia nabywane są w procesie wychowania, w przeciwieństwie do precedensowych teorii dotyczących genetycznych implikacji. Proces socjalizacji powoduje, że ludzie interpretują wydarzenia w świetle własnych wartości społecznych, a wynik nazywany jest etnocentryzmem. Ale uprzedzenie jest czymś więcej: to sztywne i wrogie podejście do członków danej grupy, które często ma źródła w psychice danej osoby (Ciochina, 2013).

Pojawia się coraz więcej badań dotyczących społecznego traktowania osób o nienormatywnej tożsamości płciowej. I tak na przykład badanie U.S. Transgender Survey z 2015 roku wykazało, że: 77% osób w okresie szkolnym doświadczyło znęcania się, np. prześladowania werbalnego, zakazu ubierania się zgodnie z tożsamością płciową, surowej dyscypliny, napaści fizycznej lub seksualnej z powodu postrzegania ich jako osób transpłciowych; 54% osób postrzeganych jako transpłciowe było słownie molestowanych, 24% zostało fizycznie zaatakowanych, a 13% było molestowanych seksualnie; 17% spotkało się z tak poważnym złym traktowaniem z powodu bycia osobą transpłciową, że opuściło szkołę (James i in., 2016). Grossman i D’Augelli (2007) przeprowadzili wywiady z 55 osobami transpłciowymi i stwierdzili, że prawie połowa rozważała odebranie sobie życia. Doszli do wniosku, że doświadczenie w okresie dzieciństwa rodzicielskiej przemocy werbalnej i fizycznej, niewielki szacunek dla ciała i przyjmowanie do siebie uwag innych ludzi na swój temat wiąże się z większym zagrożeniem próbą samobójczą. Mitchell i Howarth (2009) zauważyli, iż osoby transpłciowe mogą mieć stosunkowo niskie dochody i pracować na poziomie poniżej swych możliwości. Te biorące udział

w ich badaniach w Wielkiej Brytanii częściej pracowały w sektorze publicznym po transformacji (42%) niż przed nią (28%). Poza tym osoby te mają większe problemy z zadłużeniem i płaceniem rachunków (54%) niż osoby cispłciowe (32%) i uważają, że ich tożsamość płciowa generuje ten problem (46%). Pomimo prawnej ochrony przed dyskryminacją w zatrudnianiu osób, które przeszły lub planują korektę płci, nadal doświadczają dyskryminacji w pracy. Te, które nie planują takich działań, otrzymują niewielką lub żadną ochronę (Mitchell i Howarth, 2009). Niektóre osoby stają się bezdomne, doświadczają nękania i przemocy ze strony personelu i innych mieszkańców schronisk dla bezdomnych, gdyż większość placówek jest segregowana pod względem płci i lub całkowicie odrzuca osobę transpłciową albo odmawia przyjęcia zgodnie z jej tożsamością płciową (Parr, 2016; Spade, 2006; United Nations Development Programme, 2016).

Rodziny mają duży wpływ na samoocenę, zdrowie psychiczne i samopoczucie osoby o nienormatywnej tożsamości płciowej. Osoby, które mają wspierające, bezpieczne i afirmujące domy, częściej doświadczają pozytywnych skutków zdrowotnych, np. wyższa samoocena i odporność; zmniejszone ryzyko depresji i niepokoju; zmniejszone ryzyko zażywania substancji psychoaktywnych (Human Rights Campaigne, 2018a). Dużym problemem w badaniu tożsamości płciowej jest to, że nie można jej po prostu zmierzyć. Pojawiły się dowody, że *sex* oparta na genetyce i epigenetyce wpływa na funkcje i strukturę mózgu, a większy zakres wiedzy w tym obszarze wzmocni zrozumienie różnicowania płci i problemów związanych z tożsamością płciową i być może doprowadzi do realizacji nowych celów w zakresie pomocy potrzebującym (Worrell, 2010). Zwłaszcza że nastąpiła zmiana w sposobie reprezentowania norm płciowych, a reprezentacja osób nienormatywnych coraz częściej jest oparta na badaniach naukowych, co prowadzi do zwiększania poziomu zrozumienia i świadomości społecznej na temat różnorodności płciowej.

W ciągu ostatnich lat dokonano w skali światowej postępu w kierunku równości i włączenia osób odbiegających od przyjętych norm płciowych do pracy, opieki zdrowotnej, działalności publicznej (Human Rights Campaigne, 2018b). Za pośrednictwem Internetu możliwe stało się uzyskiwanie coraz bardziej rzetelnych informacji i wiedzy na temat problematyki tożsamości płciowej. Ze względu na wielość informacji dostępnych w Internecie osoby potrzebujące są coraz bardziej świadome terminologii i tego, czego mogą oczekiwać od resortu zdrowia w zakresie interwencji fizycznej i terapii hormonalnej (Bowskill, 2017; Lathrop i in., 2013). Wzrasta świadomość w kwestii nienormatywności tożsamości płciowej i zmniejsza się piętno społeczne, co może oznaczać szansę na lepszą edukację w zakresie złożoności tożsamości płciowej. Na przykład wiele osób dokumentuje na YouTube historię swej tranzycji, aby służyć innym poradą opartą na osobistych doświadcze-

niach. Grupy wsparcia online także stanowią źródło pomocy i wiedzy. Przeprowadzanych jest coraz więcej kampanii promujących prawa osób o nienormatywnej tożsamości płciowej. Wszystko to może pomóc im w przezwyciężeniu barier w zakresie leczenia. Pacjenci w podstawowej opiece zdrowotnej, w tym psychiatrycznej, mogą częściej liczyć na to, że pracownicy służby zdrowia będą mieli większą świadomość (np. dysforii ze względu na płeć), i istnieje większe prawdopodobieństwo, że skierują ich do specjalistycznej pomocy medycznej. Jednak zmniejszenie piętna i rosnący dostęp do wiedzy mogą nie uwzględniać w pełni zmian we wzorcach rekomendacji, a do wyjaśnienia tej kwestii mogą być potrzebne dodatkowe zmienne związane z życiem społecznym (Fielding i Bass, 2018).

Zagadnienie tożsamości płciowej w edukacji formalnej i nieformalnej

Instytucje edukacyjne odegrały kluczową rolę w tworzeniu i utrzymywaniu norm w zakresie płci. Od przyjmowania sztywnych schematów dotyczących ról płciowych, poprzez kontrolowanie ekspresji płciowej, po monitorowanie i porządkowanie wyglądu uczniów, a także samokontrolę samych uczniów. Poprzez takie działania system edukacji uczestniczy w utrwalaniu norm umożliwiających dominację społeczeństwa uznającego jedynie normatywne schematy płciowe. Zarówno materiał nauczania realizowany na zajęciach, jak i niewidoczny, ale wpływowy dyskurs ukrytego programu nauczania to zbiór norm i wartości, które nauczyciele przekazują nieświadomie. Stąd też np. pedagogika queer ma na celu uwidocznienie narracji osadzonej w ukrytym programie nauczania. Przestrzega przed nieskutecznością niektórych praktyk edukacji wielokulturowej polegających wyłącznie na włączaniu wiedzy o Innym do programu nauczania, co powoduje, że uczniowie nie uczą się akceptować Innego z poczucia moralnej odpowiedzialności. Dlatego według pedagogów queer ignorancja nie powinna być definiowana jako zwykły brak wiedzy o Innym, gdyż można to rozwiązać, poznając różne grupy – ignorancja i wiedza nie są opozycyjne, ale współkonstytucyjne z uwagi na to, że zdobywanie wiedzy wymaga nie tylko dodania nowych elementów, ale również przebudowy wcześniejszej wiedzy. W istocie pedagodzy queer postulują, aby badać, w jaki sposób ignorancja opiera się wiedzy. Nie chodzi tylko o inny program i nowe metody nauczania. Stawką są społeczna/dialogiczna sytuacja podmiotu i zachowania interpersonalne. Pedagogika queer, podobnie jak pedagogika krytyczna, wymaga systemu edukacji, który zapewni uczniom krytyczną świadomość, zachęcając ich do przebudowy struktury swojej

wiedzy. Antyopresyjna edukacja jest *pedagogiką kryzysu*, która wiąże się z pewnym dyskomfortem, gdyż prowokuje uczniów i pedagogów do poddania analizie poczucia siebie, zanim będą gotowi stawić czoła dyskryminacji instytucjonalnej i strukturalnej. Rozumienie ucisku, który koncentruje się na określonych kontekstach i który zapobiega nadmiernemu uogólnieniu, jest kluczowe dla uznania złożonych sposobów, w jakie ucisk jest ponawiany, nawet gdy próbuje się go kwestionować (Ollivier, 2017).

Od dekad wskazuje się, że osoby o nienormatywnej tożsamości płciowej narażone są na zwiększone ryzyko samobójstwa, nadużywania substancji psychoaktywnych i depresji. Ulepszenia projektów i metod badań wzmocniły zrozumienie zależności między ryzykiem wystąpienia negatywnych skutków edukacyjnych i zdrowotnych a czynnikami chroniącymi takie osoby i ich środowisko przed destrukcyjnymi zachowaniami. Szczegółowe analizy ujawniły heterogeniczne wyniki edukacyjne i psychologiczne młodych osób transpłciowych, częściowo oparte na czynnikach kontekstowych. Na przykład osoby te zgłaszały niski poziom osiągnięć edukacyjnych i postrzegały klimat w szkole jako bardziej wrogi niż osoby homoseksualne. Te, które doświadczyły częstego prześladowania w szkole i małego wsparcia rodziców, często zażywały narkotyki. Odrzucenie ze strony rodziny i rówieśników było związane z częstszym sięganiem po alkohol, tytoń i narkotyki (Institute of Medicine, 2011).

Dyskryminacja w edukacji lub zatrudnieniu oraz utrata statusu społecznego w wyniku stygmatyzacji lub stereotypów zmniejszają zasoby materialne i niematerialne (np. prestiż). Podkreśla się potrzebę uwzględniania środowiskowych czynników ryzyka w polityce zdrowotnej i edukacyjnej. Zwłaszcza że tożsamość płciowa może być negatywnie postrzegana pod wpływem wrogiego klimatu i wspomnianych już ukrytych programów nauczania. Jednak rozwój przyjaznej i integracyjnej szkoły wymaga czegoś więcej niż zrozumienia czynników ryzyka, na jakie narażona jest młodzież jako ofiara dyskryminacji. Wychowawcy muszą uznać zarówno trudności uczniów o nienormatywnej tożsamości płciowej, jak i specyficzne perspektywy ich rozwoju (Buchanan-Plaisance, 2014). Uczniowie ci muszą czuć się bezpiecznie emocjonalnie, aby skutecznie i efektywnie się uczyć (Bowskill, 2017; Lathrop i in., 2013). Dlatego też, aby zapewnić, że instytucje edukacyjne będą bezpiecznym środowiskiem dla wszystkich uczestników procesu nauczania i uczenia się, w tym tych, których tożsamość płciowa może kwestionować tradycyjne wyobrażenia o płci, ważne jest, aby zrozumieć ich specyficzne doświadczenia szkolne (Greytak i in., 2009). Instytucje edukacji formalnej i nieformalnej odpowiadają za eliminowanie dyskryminacji i wspieranie dobrych relacji międzyludzkich. Ważne jest rozważenie wszystkich istotnych cech chronionych, w tym płciowości, przy

podejmowaniu decyzji, tworzeniu polityki oświatowej i stawianiu pytań w tym zakresie (Bowskill, 2017; Lathrop i in., 2013).

Społeczne postawy mają wpływ na działania specjalistów w zakresie edukacji. Odzwierciedlają napięcie między dostrzeganiem trudnych do zmiany kulturowych i kontekstowych nacisków na osoby i ich rodziny a stresem, jaki powoduje to na co dzień u tych odrzuconych społecznie. Członkowie społeczeństwa znający problematykę nienormatywnej tożsamości płciowej mogą prowadzić do zmian społeczno-kulturowych. Na przykład świadomość istnienia stereotypów płciowych powinna prowadzić do zmniejszenia liczby osób wzmacniających podziały między płciami, a tym samym zmniejszać presję na członków danej społeczności (np. szkolnej) i prowadzić do ogólnego ograniczenia uprzedzeń związanych z płcią. Ponadto ograniczenia systemowe stanowią barierę dla dostępu do wiedzy. Między innymi dlatego szkolenie w zakresie różnorodności płciowej nie jest czymś, do czego można łatwo uzyskać dostęp (Bowskill, 2017; Lathrop i in., 2013).

Analiza Agendy 2030 pod kątem realizacji celów związanych z działaniami na rzecz ochrony praw człowieka w zakresie tożsamości płciowej

Dokument *Przekształcamy nasz świat: Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030* podpisany przez państwa członkowskie ONZ w 2015 roku i zawierający 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju dotyczy podejmowania przez rządy państw, organizacje międzynarodowe, pozarządowe, naukowe i biznesowe oraz obywateli działań między innymi na rzecz równości szans, praw człowieka, dostępu do edukacji, stabilności na świecie. Zamysłem było budowanie dobrych warunków życia dla wszystkich ludzi. Poniżej odniesiono się do tych założeń i celów, które dotyczą płci i tożsamości płciowej.

Cel dotyczący wyeliminowania ubóstwa na całym świecie zwraca uwagę na dyskryminację społeczną i wykluczenie, inkluzję i promowanie równości wszystkich kobiet i mężczyzn oraz tworzenie polityki krajowej i międzynarodowej uwzględniającej kwestię płci, w tym także eliminację zaburzeń rozwoju fizycznego dzieci czy dobrej jakości żywność dla dziewcząt, kobiet ciężarnych i karmiących (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Cel dotyczący zapewnienia zdrowia wszystkim ludziom dotyczy właściwej opieki medycznej, poprawy warunków sanitarnych i higienicznych czy dostępu do lekarzy. Zadaniem jest tu zmniejszenie wskaźników śmiertelności okołoporodowej, wyeliminowanie AIDS i innych chorób zakaźnych, profilaktykę i promowanie

zdrowia psychicznego, zapobieganie uzależnieniom, jak również dostęp do pomocy medycznej w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego oraz planowania rodziny. Zwrócono też uwagę na dostęp do dobrej jakości podstawowej opieki zdrowotnej i zapewnienie wszystkim dostępu do lekarstw. W ramach tego celu uznano, że w skali globalnej młode kobiety doświadczają nierównego traktowania, wykluczenia, przemocy i dyskryminacji ze względu na płeć (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

W zakresie celu dotyczącego zapewniania wszystkim ludziom wysokiej jakości edukacji odniesiono się do poprawy jakości życia, odpowiednio wykształconych nauczycieli, warsztatów dla nauczycieli oraz zapewnienia wszystkim dziewczętom i chłopcom sprawiedliwej i dobrej jakości edukacji na każdym poziomie nauczania i wysokiej jakości rozwoju (głównie we wczesnym dzieciństwie), równego dostępu kobiet i mężczyzn do kształcenia w wyższych uczelniach, zatrudnienia i godziwych warunków pracy. Odniesiono się do takich kwestii jak zrównoważony styl życia, prawa człowieka, równość płci, kultura pokoju, brak przemocy czy różnorodność kulturowa. Istotnym zapisem jest ten związany z zapewnieniem bezpiecznego, wolnego od przemocy i inkluzyjnego środowiska nauczania dla wszystkich dzieci (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Cel związany z osiągnięciem równości płci dotyczy przemocy fizycznej lub seksualnej stosowanej wobec kobiet i dziewcząt w różnych częściach świata (także w sferze publicznej), okaleczania żeńskich narządów płciowych, handlu ludźmi, wykorzystywania seksualnego, praw człowieka i pokoju oraz zapewnienia kobietom i dziewczętom opieki zdrowotnej i godziwej pracy. Ważne jest też zwrócenie uwagi na powszechny dostęp do ochrony zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego oraz korzystania z praw reprodukcyjnych (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Jeden z celów dotyczy też przeciwdziałania bezrobociu i nierównego dostępu do zatrudnienia, którego brak może prowadzić do ubóstwa. Podkreślono znaczenie tworzenia polityk gospodarczych i społecznych eliminujących te nierówności. Uznano, że brak perspektyw na godziwą pracę to jeden z czynników, które nie pozwalają na tworzenie społeczeństw demokratycznych. Dlatego zadaniem wszystkich krajów jest zapewnienie produktywnego zatrudnienia i godnej pracy o jednakowej wartości wynagrodzenia wszystkim kobietom i mężczyznom. Istotnymi elementami są także ochrona praw pracowniczych i promowanie bezpiecznego środowiska pracy dla wszystkich (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

W ramach celu dotyczącego zmniejszenia nierówności pomiędzy krajami odniesiono się do zapewnienia równego dostępu do opieki zdrowotnej, edukacji i innych dóbr w ramach wszystkich filarów zrównoważonego rozwoju, a także zaspokajania potrzeb osób i grup pokrzywdzonych i marginalizowanych, promowania

i wzmocnienia inkluzji społecznej wszystkich ludzi bez względu na wiek, płeć, niepełnosprawność, rasę, pochodzenie etniczne, narodowość, religię, status ekonomiczny lub inny. Ważny punkt dotyczy zapewnienia równych szans i zmniejszenia nierówności na drodze eliminacji dyskryminujących praw i praktyk wynikających między innymi z braku równego statusu kobiet i mężczyzn (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Cel dotyczący tworzenia bezpiecznych dla wszystkim ludzi miast i osiedli odnosi się do ich funkcji jako ośrodków tworzenia idei, nauki i kultury, a także do rozwoju społecznego, bezpiecznych mieszkań, transportu publicznego, inkluzji grup wrażliwych (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Celem jest też promowanie pokojowego i inkluzywnego społeczeństwa, zapewnienie wszystkim ludziom dostępu do wymiaru sprawiedliwości i tworzenie odpowiedzialnych instytucji sprzyjających włączeniu społecznemu. Jako czynniki zagrażające inkluzywnemu charakterowi społeczeństwa podano przemoc wobec dzieci (także w Internecie i szkołach), handel ludźmi i przemoc seksualną. Zwrócono uwagę na konieczność wdrażania jasnych przepisów prawnych w zakresie ochrony praw poszczególnych ludzi, tworzenie niezależnych instytucji zajmujących się prawami człowieka oraz zapewnienie wszystkim tożsamości prawnej, podstawowych wolności i informacji (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Cel dotyczący globalnego partnerstwa na rzecz zrównoważonego rozwoju zakłada, że aby realizacja Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju przyniosła zamierzone efekty, niezbędna jest współpraca rządów państw, instytucji prywatnych i społeczeństw. Partnerstwo powinno opierać się na wspólnych celach, wizjach, zasadach i wartościach (Cele Zrównoważonego Rozwoju, 2016).

Ośrodek Informacji ONZ (2017) w raporcie *Równość płci a Cele Zrównoważonego Rozwoju* podał, że kobiety częściej niż mężczyźni żyją w biedzie i są pozbawione opieki medycznej. Stąd celem działań wszystkich państw powinno być zapewnienie wszystkim kobietom i mężczyznom szczególnie podatnym na zagrożenia równych praw w dostępie do zasobów i usług. Nierówności w tym zakresie uniemożliwiają kobietom wyjście z ubóstwa, godne życie czy pokonanie dyskryminacji. Odnosząc się do celu dotyczącego zapewnienia zdrowia wszystkim ludziom, stwierdzono, że jest to podstawowe prawo każdego człowieka, ale dostęp do opieki w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego nie zawsze jest łatwy, głównie dla kobiet, np. w kwestii dostępu do antykoncepcji czy leczenia AIDS, co wynika z nierówności społecznych i ekonomicznych w zakresie płci. Drogą do poprawy sytuacji jest wyeliminowanie praktyk związanych z przemocą i dyskryminacją ze względu na płeć. Realizacja celu związanego z dostępem do edukacji przejawia się w większej równości dziewcząt i chłopców w dostępie do edukacji na poziomie

podstawowym i ponadpodstawowym. Wymaga jednak dalszej walki ze stereotypami płciowymi. Z kolei analiza realizacji celu związanego z równością płci wykazała, że zapewnienie równych praw kobietom i mężczyznom nie zostało wdrożone w konstytucjach 52 państw członkowskich ONZ, co oznacza, że dyskryminacja ze względu na płeć jest widoczna w zakresie norm prawnych i społecznych tych krajów. Przemoc wobec kobiet wciąż jest odnotowywana w wielu miejscach na świecie. Problemem nadal jest kwestia dostępu do godnych warunków sanitarnych i szkolnych toalet dla dziewcząt, co często powoduje, że rodzice podejmują decyzje o nieuczęszczaniu ich córek do szkół. Realizacja celu związanego z równością w dostępie do zatrudnienia i godnej pracy jest hamowana przez pojawiające się wciąż różnice w zarobkach kobiet i mężczyzn wynikające z ograniczeń prawnych i stereotypów związanych z tzw. pracą kobiecą i skutkujące kierowaniem kobiet do gorszych miejsc pracy. Wykazano też, że wciąż większość badaczy stanowią mężczyźni, a w państwach OECD kobiety stanowią tylko 25% naukowców. Cel związany z umożliwieniem wszystkim ludziom, bez względu na płeć, udziału w życiu społecznym, gospodarczym i politycznym nie jest realizowany w wystarczającym stopniu, o czym świadczy fakt, że nierówności występujące w gospodarce światowej osłabiają strukturę społeczną. Wykazano jednak także, że coraz większa liczba kobiet pełni funkcje kierownicze i angażuje się w politykę, co świadczy o przełamywaniu stereotypów w tym zakresie, choć nie znaczy to, że dyskryminacja płciowa nie pogłębia nierówności między kobietami a mężczyznami, np. w odniesieniu do wysokości zarobków czy bezrobocia. Problem wciąż stanowią takie kwestie jak normy społeczne powodujące, że kobiety dotyka przemoc seksualna i mają one utrudniony dostęp do potrzebnych świadczeń. Nierówności są widoczne w zakresie zapewnienia bezpieczeństwa i włączenia społecznego w miastach, np. w dostępie do pomocy zdrowotnej. Problemem w zakresie promowania pokoju, równego dostępu do wymiaru sprawiedliwości i inkluzywnego społeczeństwa, również w zakresie płci, jest to, że wciąż istnieją nieprecyzyjne przepisy prawne i polityki antidyskryminacyjne. Mimo postępu w kwestii reprezentacji kobiet w podejmowaniu decyzji wciąż utrzymują się nierówności w tym zakresie, a przestępstwa na tle seksualnym nadal mają miejsce. W raporcie wykazano, że równość praw kobiet i mężczyzn wciąż jest pomijana, a jedynie jedna trzecia państw posiada urzędy prowadzące statystyki dotyczące płci, przez co brakuje informacji na temat równości statusu kobiet i mężczyzn.

Centrum Edukacji Obywatelskiej (2023) podkreśla, że ważne jest zapewnianie przez szkoły realizacji założeń równości płci jako jednego z Celów Zrównoważonego Rozwoju, co przyczyni się do promowania sprawiedliwości i różnorodności. Jako drogę do osiągnięcia tego celu wskazuje na: monitorowanie przejawów przemocy

ze względu na płeć i tożsamość płciową, realizację podstawy programowej ze zwróceniem uwagi na stosowany język i udział w warsztatach przeciwdziałającym stereotypom płciowym (np. udział chłopców w zajęciach artystycznych), dostosowanie infrastruktury szkoły do różnych grup, przestrzeń szkoły wolną od seksistowskich treści, socjalizację rówieśniczą wolną od stereotypów i uprzedzeń, zwracanie uwagi na wypowiedzi osób z marginalizowanych grup, organizowanie akcji społecznych i współpracy z organizacjami działającymi na rzecz równości płci, wspieranie różnorodności i edukacji antydyskryminacyjnej. Wszystkie te założenia odnoszą się m.in. do nienormatywnych członków społeczności szkolnej, a ich wprowadzenie jest możliwe poprzez zaangażowanie i współpracę wszystkich uczniów.

Parlament Europejski w rezolucji z 2020 roku (Rezolucja..., 2020) zwraca uwagę na promowanie równości płci w zasadach Unii Europejskiej oraz w takich dokumentach jak Karta praw podstawowych, Deklaracja Pekińska, konwencja stambulska, ustalenia Forum ds. Równości Pokoleń czy założenia Dekady Działań ONZ (2020–2030). Podkreśla, że konieczne jest tworzenie międzynarodowych partnerstw rządów państw i społeczeństw obywatelskich na rzecz równości i przeciwdziałania przemocy ze względu na płeć, promowania sprawiedliwości, autonomii cielesnej, zdrowia, praw seksualnych i reprodukcyjnych oraz równouprawnienia płci. Ma to znaczenie w obserwowanym w skali światowej zjawisku nieprzestrzegania praw kobiet i osób LGBTQ+ przejawiającym się m.in. w ograniczaniu ich praw w zakresie zdrowia, seksualności i reprodukcji, w zakazie prowadzenia edukacji seksualnej i badań dotyczących problematyki płci, ale także w powolnym postępie w sferze równouprawnienia na stanowiskach decyzyjnych, w zagrożeniach wykluczeniem społecznym z powodu ubóstwa, przemocy seksualnej i fizycznej ze względu na płeć, w cyberprzemocy i przemocy o charakterze seksualnym w miejscu pracy. Na tej podstawie Parlament Europejski sformułował zalecenia dotyczące zaangażowania w działania na rzecz równouprawnienia płci i przeciwdziałania stereotypom związanym z płcią m.in. poprzez:

- wsparcie prac Jednostki Narodów Zjednoczonych ds. Równości Płci i Uwłasnowolnienia Kobiet;
- ustanowienie nowego konsensusu dotyczącego praw człowieka, demokracji i wolności, w tym równouprawnienia płci w polityce bezpieczeństwa;
- wspieranie inicjatywy Spotlight (partnerstwa UE i ONZ w eliminowaniu przemocy wobec kobiet i dziewcząt), trzeciego i piątego celu ZR (przeciwdziałanie wykluczeniu i brakowi dostępu do opieki zdrowotnej, edukacji i zatrudnienia);
- włączenie do działań humanitarnych UE perspektywy równości płci, zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego i praw z tym związanych;

- zwalczanie nierówności w dostępie do dobrej jakości pracy i zarobków m.in. poprzez walkę z uprzedzeniami związanymi z płcią w zakresie płac, segregacją zawodową, uprzedzeniami pracodawców przy podejmowaniu decyzji o zatrudnianiu i awansie;
- zapewnienie opieki zdrowotnej;
- podjęcie działań zwalczających segmentację rynku pracy i zapewniających świadczenia dla kobiet doświadczających różnych rodzajów dyskryminacji;
- wzmocnienie strategii promujących edukację dziewcząt;
- wspieranie doradztwa zawodowego uwzględniającego problematykę płci;
- promowanie zrównoważonych pod względem płci reprezentacji;
- potępienie wszelkich form przemocy ze względu na płeć (stanowiących naruszenie praw człowieka i godności) i zapobieganie im;
- eliminowanie przemocy i molestowania w miejscu pracy;
- zagwarantowanie poszanowania i dostępu do zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego oraz praw z nimi związanych;
- zapewnienie uczniom kompleksowej i dostosowanej do wieku edukacji seksualnej i edukacji o relacjach międzyludzkich opartej na dowodach naukowych w celu kształtowania postaw i umiejętności niezbędnych do tworzenia bezpiecznych, zdrowych, pełnych szacunku relacji bazujących na poszanowaniu praw człowieka, równości płci i różnorodności. Edukacja taka powinna poruszać takie treści jak: orientacja seksualna i tożsamość płciowa, wyrażanie płci, normy płciowe, związki i wyrażanie zgody, zapobieganie przemocy na tle seksualnym i płciowym oraz szkodliwym praktykom takim jak uwodzenie dzieci i okaleczanie żeńskich narządów płciowych, zapobieganie zakażeniom przenoszonym drogą płciową, HIV i nieplanowanej ciąży, a także zapewnianie informacji o dostępie do opieki zdrowotnej w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, w tym planowania rodziny, metod antykoncepcyjnych, bezpiecznej i legalnej aborcji.

Parlament Europejski zwrócił też uwagę na polityki i instytucje uwzględniające w swoich celach problematykę płci i sprzyjające włączeniu społecznemu – w tym aspekcie za ważne uznał uwzględnianie równości płci jako strategii kluczowej w analizach i działaniach; ochronę praw grup doświadczających różnych form dyskryminacji, m.in. osób LGBTIQ+, oraz analizy ich sytuacji przez ONZ, UE i poszczególne państwa członkowskie; wsparcie organizacji działających na rzecz tych osób na drodze finansowej i eliminowania ograniczeń utrudniających im działalność; dostrzeganie znaczenia grup marginalizowanych w procesach decyzyjnych, np. politycznych; przyjęcie dyrektywy antydyskryminacyjnej wprowadzającej równość traktowania wszystkich ludzi, także w aspekcie płci.

Podczas Forum Politycznego Wysokiego Szczebla (2017) oraz w Raporcie Sekretarza Generalnego ONZ (2017): *Postęp w kierunku Celów Zrównoważonego Rozwoju* (E/2017/66) wzięto pod uwagę dostęp do opieki zdrowotnej w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego dla kobiet, dzieci i młodzieży. Wykazano, że w skali światowej dokonano postępów w zakresie zwalczania zakażeń HIV, dostępu do odpowiednich warunków sanitarnych oraz leczenia zaburzeń psychicznych (np. depresji) mogących prowadzić do samobójstw. Odniesiono się do utrzymujących się na całym świecie nierówności między kobietami a mężczyznami, pozbawiania praw kobiet i dziewcząt oraz potrzeby zapewnienia równości płci w warunkach głęboko zakorzenionej dyskryminacji ze względu na płeć przejawiającej się w normach społecznych. Podkreślono przejawy przemocy fizycznej i seksualnej oraz powolny postęp w zwiększeniu równouprawnienia płci w życiu politycznym.

Forum Polityczne Wysokiego Szczebla zorganizowane w 2018 roku pod hasłem *Transformacja w kierunku zrównoważonych i odpornych społeczeństw* skutkowało wydaniem *Raportu o Celach Zrównoważonego Rozwoju*, w którym zwrócono też uwagę na kwestie równości płci i wskazano, że w skali globalnej w latach 2005–2016 zmniejszyła się liczba zakażeń HIV (Forum..., 2018).

Raport o Celach Zrównoważonego Rozwoju (2021) wykazał, iż rządy państw powinny przyjąć sprzyjające włączeniu społecznemu ścieżki rozwoju, także w zakresie zapewnienia równości płci i zwalczania nierówności. Natomiast pandemia COVID-19 miała niekorzystne skutki w aspekcie równości płci.

Globalny Raport o Zrównoważonym Rozwoju (2016) zawierał rekomendację, że w realizacji celów ZR w zakresie inkluzywności niezbędne jest stworzenie mostu między nauką a polityką. W raporcie zaznaczono, że realizacja Agendy na rzecz zrównoważonego rozwoju jest możliwa wyłącznie dzięki korzystaniu z osiągnięć naukowych i najnowszych wyników badań w wielu dziedzinach. Założono, że aby ludzie mogli się rozwijać, niezbędne jest wdrażanie koncepcji inkluzywności (włączenia i otwartości) do programów działania różnych instytucji i polityk rozwojowych wszystkich krajów, a także przestrzeganie zasady, że nikt nie może być pomijany, dyskryminowany i nierówno traktowany. Istotne są tu strategie zapobiegające pozostawianiu poszczególnych grup społecznych bez pomocy, skupiające się na skuteczności i sprawiedliwości społecznej.

Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej (2008, 2009) podaje, że osoby transpłciowe są szczególnie narażone na dyskryminację (także przez środowisko LGBTQ+) i przemoc słowną, psychiczną, fizyczną. Doświadczają dyskryminacji często w większym stopniu niż lesbijki, geje i osoby biseksualne, szczególnie w obszarze zatrudnienia. Te, które mówią otwarcie o swojej tożsamości płciowej

w miejscu pracy, częściej spotykają się z zastraszaniem ze strony współpracowników i mogą być zmuszone do zmiany pracy. Ma to miejsce pomimo tego, że unijne prawo antidyskryminacyjne zakazuje dyskryminacji ze względu na płeć w miejscu pracy (Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, 2008, 2009). Tymczasem Karta praw podstawowych Unii Europejskiej (2016/C 202/02, art. 21) postuluje zakaz wszelkiej dyskryminacji, w szczególności ze względu na płeć lub orientację seksualną. Znajduje się w niej zapis, że płeć, która danej osobie zostaje oficjalnie przypisana z chwilą narodzin, jest oparta na cechach fizycznych. Może ona jednak nie być zgodna z tożsamością płciową tej osoby, gdyż tożsamość płciowa to sposób, w jaki jednostka odczuwa płeć. Podkreśla się, że osoba transpłciowa to ktoś, kto ma inną tożsamość płciową lub manifestuje ją inaczej od tożsamości płciowej, którą jej przypisano z chwilą narodzin. Osoba taka zgodnie z Kartą praw podstawowych UE może manifestować swoją tożsamość płciową w różny sposób. Aby dokonać trwałych fizycznych zmian ma prawo korzystać z operacji korekty płci i leczenia hormonalnego. Tożsamość płciowa może być też manifestowana poprzez ubrania i kosmetyki (czasami takie osoby określa się błędnie mianem crossdresserów lub transwestytów, co jest dla nich krzywdzące). Należy też zauważyć, że osoby transpłciowe doświadczają transfobii i dyskryminacji z powodu tożsamości płciowej, a nie orientacji seksualnej (Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej, 2009).

Według *Raportu z realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju w Polsce* (2018) nastąpił progres w zakresie równości płci: wzrósł udział kobiet na stanowiskach kierowniczych (w tym samorządowych i parlamentarnych). W Polsce zasada równości kobiet i mężczyzn ma swoje uzasadnienie w aktach prawnych, m.in. w Konstytucji RP (art. 33), w Kodeksie pracy, a także w szeregu ustaw szczególnych zawierających gwarancje chroniące przed naruszeniem zakazu dyskryminacji ze względu na płeć. Również Kodeks wyborczy zawiera przepisy dotyczące parytetu wyborczego do Sejmu, Parlamentu Europejskiego, sejmików województw oraz rad miast (gmin) na prawach powiatu (liczba kandydatów-kobiet i kandydatów-mężczyzn nie może być mniejsza niż 35%). Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju ocenia, że Polska w wielu obszarach związanych z realizacją celu 5 osiąga wyniki lepsze niż wiele innych państw należących do tej organizacji. W zakresie realizacji celu 5 priorytetem polityki rządu jest poprawa pozycji kobiet i dziewcząt w każdym aspekcie funkcjonowania, tak aby zasada równości kobiet i mężczyzn stała się faktem. Aby osiągnąć wymienione cele, proponowane są następujące działania: aktywna polityka prorodzinna i zapewnienie warunków do powrotu kobiet na rynek pracy po przerwie z tytułu urodzenia i opieki nad dzieckiem oraz realizacji programów ochrony zdrowia prokreacyjnego, rozwoju opieki prenatalnej

i opieki nad dzieckiem, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów wiejskich (*Raport z realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju w Polsce*, 2018). Raport nie obejmuje realizacji i przestrzegania praw osób o nienormatywnej tożsamości płciowej.

Podsumowanie i wnioski

Biuro Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds. Praw Człowieka podkreśla powiązanie celów ZR z prawami człowieka (zob. <http://www.un.org.pl/prawa-czlowieka>), np.:

- cel 3 dotyczący zapewnienia wszystkim ludziom w każdym wieku zdrowego życia (w tym w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego) powiązany jest z takimi prawami człowieka jak prawo do życia [UDHR art. 3; ICCPR art. 6], prawo do zdrowia [UDHR art. 25; ICCPR art. 12] czy prawo do korzystania z osiągnięć postępu naukowego i jego zastosowań [UDHR art. 27; ICESCR art. 15(1)(b)];
- cel 6 dotyczący osiągnięcia równości płci i wzmocnienia pozycji kobiet i dziewcząt (w tym dostępu do ochrony zdrowia prokreacyjnego) powiązany jest z takimi prawami człowieka jak likwidacja wszelkich form dyskryminacji wobec kobiet [CEDAW art. 1–5] i dziewcząt [CRC art. 2], likwidacja przemocy wobec kobiet i dziewcząt [CEDAW art. 1–6; DEVAW art. 1–4; CRC art. 24(3), 35];
- cel 16 dotyczący promowania pokojowego i inkluzywnego społeczeństwa sprzyjającego włączeniu społecznemu powiązany jest z takimi prawami człowieka jak prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa osobistego [UDHR art. 3; ICCPR art. 6(1), 9(1); ICPED art. 1], w tym zakaz stosowania tortur [UDHR art. 5; ICCPR art. 7; CAT art. 2; CRC art. 37(a)].

W odniesieniu do *Raportu z realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju w Polsce* pozytywnym trendem, który wzmacnia zrównoważony rozwój społeczeństwa i przynosi korzyści społeczne, jest równy dostęp kobiet i mężczyzn do odpowiednio wynagradzanej pracy na miarę możliwości fizycznych i intelektualnych. Stworzenie możliwości partycypacji w procesach decyzyjnych dotyczących polityki i gospodarki, równouprawnienie w miejscu pracy i zwalczanie szkodliwych praktyk wobec kobiet to działania niezbędne, aby położyć kres wszelkiej dyskryminacji ze względu na płeć.

Coraz częściej subiektywne poczucie tożsamości płciowej ma pierwszeństwo w ocenie potrzeb danej osoby. Nienormatywność w różnych sferach życia, także w zakresie tożsamości płciowej, często staje się przyczyną różnych form przemo-

cy, o której ofiary niejednokrotnie nikogo nie informują. Stąd istotne są działania międzynarodowe i krajowe w zakresie realizacji celów ZR w obszarze dotyczącym ochrony zdrowia i życia. Dotyczą procedur reagowania, ochrony i wsparcia osób potrzebujących czy wypracowania zasad kooperacji różnych instytucji w zakresie tworzenia dla każdego jak najlepszych warunków życia. Zwłaszcza że z biegiem czasu przemiany prawne, obyczajowe i kulturowe generują transformacje w zakresie budowania silniejszych tożsamości indywidualnych, ale też tych na poziomie zbiorowym, społecznym. Z kolei postrzeganie tożsamości jest wynikiem aktywnego związku danej osoby z jej środowiskiem życia. Zmiany przepisów i celów międzynarodowych w obszarze ZR uwzględniają tradycyjne strategie konstruowania tożsamości społecznej, ale też biorą pod uwagę konieczność podejmowania prób zrozumienia zjawisk i procesów dotychczas eliminowanych z rozważań w przestrzeni społecznej.

W celach ZR uwzględniono podejmowanie działań prowadzących do położenia kresu nierównościom między ludźmi i dyskryminacji w różnych obszarach, w tym płci. Obejmuje to kwestie tożsamości płciowej, np. w zatrudnieniu, czy aspekty zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego. Prowadzi do popularyzacji modelu tolerancji zwiększającego możliwość dostępu do zatrudnienia, instytucji zdrowia publicznego i edukacji niezależnie od pozycji danej osoby. Aby stało się to realne do realizacji, należy wykraczać poza stereotypy oraz poddać analizie procesy, które doprowadziły do ucisku i marginalizacji wielu ludzi na podstawie tożsamości i ekspresji płciowej czy wyobrażeń na temat normatywności płci. Tego typu analiza pozwala na konstruowanie celów, zmianę polityki i wdrażanie regulacji prawnych eliminujących patologiczne podejścia do tożsamości, płci, edukacji, równości, sprawiedliwości, przywilejów czy zwyczajnie – podstawowych praw każdego człowieka.

Założenia Agendy 2030 dotyczą tworzenia świata dającego szansę na rozwój w warunkach spokoju, bez poczucia lęku i zagrożenia przemocą. W celach ZR zwrócono uwagę na zapewnienie wszystkim, niezależnie od płci, rasy i tożsamości płciowej, bezpieczeństwa zdrowotnego, społecznego i edukacyjnego. Uznano, iż zagwarantowanie równości płci w wymiarze prawnym, kulturowym i ekonomicznym pozwoli na stworzenie bezpiecznych, sprawiedliwych, integrujących społecznie przestrzeni, także dla osób wykluczonych z różnych powodów. Cele dotyczą różnych obszarów życia, podkreśla się w nich równość płci i eliminowanie dyskryminacji płciowej. Niewiele jednak jest bezpośrednich odniesień do tożsamości płciowej. Należy zatem zakładać, że już samo uwzględnienie w dokumencie równości płci i praw człowieka w zakresie płci obejmuje kwestie związane z różnorodnością płciową, w tym tożsamością płciową i różnymi jej wymiarami.

Bibliografia

- Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej. (2008, czerwiec). *Homofobia i dyskryminacja z powodu orientacji seksualnej i tożsamości płciowej w państwach członkowskich – UE* (cz. 1).
- Agencja Praw Podstawowych Unii Europejskiej. (2009, marzec). *Homofobia i dyskryminacja z powodu orientacji seksualnej i tożsamości płciowej w państwach członkowskich UE* (cz. 2: Sytuacja społeczna).
- Bowskill (nee Holdsworth), T. (2017). How educational professionals can improve the outcomes for transgender children and young people. *Educational and Child Psychology*, 34(3), 96–108.
- Buchanan-Plaisance, J.A. (2014). *Silencing, erasure, and stigma of sexual minority identity: heteronormative bias in rural school climate*. UCLA. <https://escholarship.org/uc/item/30v9q9wz>
- Cele Zrównoważonego Rozwoju. (2016). <http://www.un.org.pl/>
- Cele Zrównoważonego Rozwoju i prawa człowieka. <http://www.un.org.pl/prawa-czlowieka>
- Centrum Edukacji Obywatelskiej. (2023). *Zrównoważona szkoła*. <https://globalna.ceo.org.pl/tematy/zrownowazony-rozwoj/zrownowazona-szkola/>
- Chua, L.J. (2015). The vernacular mobilization of human rights in Myanmar's sexual orientation and gender identity movement. *Law & Society Review*, 49(2), 299–332.
- Ciochina, R. (2013). Visualizing ethnic identity in „The Human Stain” (2003, directed by Robert Benton). *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 5(2), 970–978.
- Downing, N.E., Roush, K.L. (1985). From passive acceptance to active commitment: A model of feminist identity development for women. *The Counseling Psychologist*, 13(4), 695–709.
- Dunne, P. (2018). *The conditions for obtaining legal gender recognition: A human rights evaluation*. University of Bristol Law School.
- Dynarski, W. (2016). Gdy system nie ma nic do zaoferowania. Potrzeby transpłciowej młodzieży w Polsce i sprostanie im. W: W. Dynarski, I. Jąderek, A.M. Klonkowska (red.), *Transpłciowa młodzież w polskiej szkole. Raport z badań* (s. 22–50). Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Ferguson, A. (2007). Intersections of identity: Navigating the complexities. *Forum on Public Policy: A Journal of the Oxford Round Table*, 1, 4–14.
- Fielding, J., Bass, C. (2018). Individuals seeking gender reassignment: Marked increase in demand for services. *BJPsych Bulletin*, 42(5), 206–210.
- Forum Polityczne Wysokiego Szczebla. (2017). <https://www.unic.un.org.pl/konferencjenz/forum-polityczne-wysokiego-szczebla-2017>
- Forum Polityczne Wysokiego Szczebla. (2018). *Raport o Celach Zrównoważonego Rozwoju*. <https://www.unic.un.org.pl/zrownowazony-rozwoj---cele/forum-polityczne-wysokiego-szczebla-raport-o-celach-zrownowazonego-rozwoju/3226>
- Globalny Raport o Zrównoważonym Rozwoju. (2016). <http://www.un.org.pl/globalny-raport>
- Greytak, E.A., Kosciw, J.G., Diaz, E.M. (2009). *Harsh realities: the experiences of transgender youth in our nation's schools*. GLSEN.
- Grossman, A.H., D'Augelli, A.R. (2007). Transgender youth and life-threatening behaviors. *Suicide & Life-Threatening Behavior*, 37(5), 527–537. <https://doi.org/10.1521/suli.2007.37.5.527>
- Grzejszczak, R., Krzywdzińska, A. (2013). Społeczne spostrzeganie transseksualności. W: W. Dynarski, K. Śmiszek (red.). *Sytuacja prawna osób transpłciowych w Polsce* (s. 227–262). Polskie Towarzystwo Prawa Antydyskryminacyjnego.
- Human Rights Campaigne. (2018a). *Gender-expansive youth report 2018*.
- Human Rights Campaigne. (2018b). *LGBTQ youth report 2018*.

- Institute of Medicine. (2011). *The health of lesbian, gay, bisexual, and transgender people: Building a foundation for better understanding*. National Academies Press.
- James, S.E., Herman, J.L., Rankin, S., Keisling, M., Mottet, L., Anafi, M. (2016). *Executive summary of the Report of the 2015 U.S. Transgender Survey*. National Center for Transgender Equality.
- Jindra, M. (2014). The dilemma of equality and diversity. *Current Anthropology*, 55(3), 316–334.
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej. (2016/C 202/02). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:12016P/TXT>
- Lathrop, B.L., Cheney, T.B., Hayman, A.B. (2013). Ethical decision-making in the dilemma of the intersex infant. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 37(1), 25–38. <https://doi.org/10.3109/01460862.2013.855842>
- Lui, W.M., Soleck, G., Hopps, J., Dunston, K., Pickett, T., Jr. (2004). A new framework to understand social class in counseling: The social class worldview model and modern classism theory. *Journal of Multicultural Counseling and Development*, 32(2), 95–122. <https://doi.org/10.1002/j.2161-1912.2004.tb00364.x>
- Mandrysz, W. (2003). Płeć: między biologią a kulturą. *Pisma Humanistyczne*, 5, 182–198.
- McGill, J. (2014). SOGI... so what? Sexual orientation, gender identity and human rights discourse at the United Nations. *Canadian Journal of Human Rights*, 3(1), 1–38.
- Mitchell, M., Howarth, C. (2009). *Trans research review*. Equality and Human Rights Commission. Research report 27. NatCen.
- Mottet, L. (2013). Modernizing state vital statistics statutes and policies to ensure accurate gender markers on birth certificates: A good government approach to recognizing the lives of transgender people. *Michigan Journal of Gender & Law*, 19(2), 373.
- O’Keefe, C. (2016). „It’s a girl?”: *sex assignment at birth and autonomy*. Department of Philosophy, University of Michigan.
- Ollivier, A. (2017). „I couldn’t bring myself to say it”: *Challenging heteronormativity in teacher education*. Oregon State University.
- Olson, K.R., Durwood, L., DeMeules, M., McLaughlin, K.A. (2016). Mental health of transgender children who are supported in their identities. *Pediatrics*, 137(3), e20153223. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-3223>
- Ośrodek Informacji ONZ. (2017). *Równość płci a Cele Zrównoważonego Rozwoju*. <http://www.un.org.pl/rownosc-plci-a-cele-zrownowazonego-rozwoju>
- Parr, H. (2016). Fixing medicaid to „fix society”: Extending medicaid coverage of gender-affirming healthcare to transgender youth. *Fordham Urban Law Journal*, 43(1), 71–138.
- Pleck, J.H. (1975). Masculinity – femininity: Current and alternative paradigms. *Sex Roles*, 1(2), 161–178.
- Raport o Celach Zrównoważonego Rozwoju. (2021). <https://www.unic.un.org.pl/oionz/raport-o-celach-zrownowazonego-rozwoju-2021/3418>
- Raport Sekretarza Generalnego ONZ. (2017). *Postęp w kierunku Celów Zrównoważonego Rozwoju* (E/2017/66). <https://www.unic.un.org.pl/files/184/Raport%20Sekretarza%20Generalnego%20Post%C4%99p%20w%20kierunku%20Cel%C3%B3w%20Zr%C3%B3wnowa%C5%BConego%20Rozwoju.pdf>
- Raport z realizacji Celów Zrównoważonego Rozwoju w Polsce. (2018). https://www.unic.un.org.pl/files/259/Polska_VNR_20180615.pdf
- Remin, K. (red.). (2009). *Zasady Yogyakarty. Zasady stosowania międzynarodowego prawa praw człowieka w stosunku do orientacji seksualnej oraz tożsamości płciowej*. KPH.

- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 13 lutego 2020 r. w sprawie priorytetów UE na 64. sesję Komisji ONZ ds. Statusu Kobiet (2019/2967(RSP)). (2020). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2020-0039_PL.pdf
- Spade, D. (2006). Compliance is gendered: Struggling for gender self-determination in a hostile economy. W: P. Currah, R.M. Juang, S. Price Minter (red.), *Transgender rights* (s. 217–241). University of Minnesota Press.
- Sue, D.W., Sue, D. (2003). *Counseling the culturally diverse: Theory and practice* (wyd. 4). Wiley.
- Tremblay, G., Turcotte, P. (2005). Gender identity construction and sexual orientation in sexually abused males. *International Journal of Men's Health*, 4(2), 131–147.
- United Nations Development Programme. (2016). *Being LGBTI in China – a national survey on social attitudes towards sexual orientation, gender identity and gender expression*.
- Worrell, L.A. (2010). *Sexual differentiation of the brain related to gender identity: Beyond hormones*. Netherlands Institute for Neuroscience.
- Zucker, K.J., Lawrence, A.A., Kreukels, B.P. (2016). Gender dysphoria in adults. *Annual Review of Clinical Psychology*, 12, 217–247. <https://doi.org/10.1146/annurev-clinpsy-021815-093034>